

Παναγιώτης Κονδύλης

Τ Ο Α Ο Ρ Α Τ Ο
Χ Ρ Ο Ν Ο Λ Ο Γ Ι Ο
Τ Η Σ Σ Κ Ε Ψ Η Σ

Άπαντήσεις σέ 28 έρωτήματα

ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 1998

Ἡ ἀφετηρία σας ἦταν οἱ φιλολογικὲς σπουδές σας στὴν Ἑλλάδα. Ἀργότερα γράψατε ἓνα κείμενο μὲ τίτλο (καί

θέμα) Ὁ Μάρξ καί ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα. Ποιά εἶναι ἡ σχέση σας μέ τόν ἀρχαῖο ἐλληνικό πολιτισμό; Ἡ, γιά νά τό θέσω ἀλλιῶς, πῶς βλέπετε σήμερα τήν ἀρχαία Ἑλλάδα καί τόν πολιτισμό της;

Θεωρῶ τήν ἐντρύφησή μου στά κλασσικά γράμματα ὡς ἓνα ἀπό τά μεγάλα εὐτυχήματα καί τά ἀναντικατάστατα ἐρείσματα τῆς πνευματικῆς μου συγκρότησης. Ἡ ἐντρύφηση αὐτή ἄρχισε στά πρῶτα ἐφηδικά μου χρόνια, παίρνοντας σχεδόν τήν μορφή μανίας, καί διαρκεῖ, μέ διάφορες ἐντάσεις καί διακοπές πλέον, ὡς σήμερα. Χαριτολογώντας ἐξομολογοῦμαι σέ φίλους μου ὅτι, καθῶς μ' εὐχαριστεῖ τόσο τό διάβασμα, δέν θά ἔπρεπε ποτέ νά κάνω ἐπάγγελμά μου τό γράψιμο, καί ἀναθυμᾶμαι μέ φθόνο τόν λόρδο Χένρυ, στό Πορτραῖτο τοῦ Ντόριαν Γκρέυ, ὁ ὁποῖος ἔλεγε ὅτι τό διάβασμα τοῦ ἄρесе τόσο, ὥστε δέν τοῦ ἔκανε ὄρεξη νά γράψει ὁ ἴδιος βιβλία. Τώρα, ὅποτε φαντάζομαι ὅτι θά ξέμπλεκω μέ ὅλα τά βάσανα τοῦ γραψίματος καί θά ἀφιέρωνα τόν χρόνο μου στήν ἀπόλαυση τοῦ διαβάσματος, τό πρῶτο πού μοῦ ἔρχεται στόν νοῦ εἶναι ἡ κλασσική γραμματεία, ἐλληνική καί λατινική, σ' ὅλη της τήν ἔκταση. Ἄν ὁ ἀναγνώστης τή γνωρίζει ὁ ἴδιος, τότε περιττεύει νά τοῦ ἐξηγήσω τό γιατί ἄν πάλι δέν τή γνωρίζει, τότε εἶναι ἄσκοπο. Ὡστόσο ἐπιθυμῶ ν' ἀπαντήσω, ἔστω καί μέσες-ἄκρες, στήν ἐρώτησή σας ἐξαιρώντας μερικά σημεῖα ιδιαίτερης προσωπικῆς σημασίας.

Πρῶτα-πρῶτα, ἡ ἐξοικείωση μέ τήν ἀρχαιοελλη-

νική και τή λατινική γλώσσα, ως συντακτικά και γραμματικά μορφώματα και ως αντίστοιχα ρυθμισμένες έκφραστικές δυνατότητες, σήμανε για μένα τή μεγάλη και πειθαρχημένη μύηση στό φαινόμενο «γλώσσα» έν γένει, και μάλιστα μέσα από μίαν άκρως προνομιακή πρόσβαση. Γλῶσσες, όπου τά περιγράμματα τῶν λέξεων και τῶν φράσεων δέν τά θολώνουν τά — γόνιμα ἤ άγωνα, άδιάφορο— νεφελώματα τοῦ νεώτερου υποκειμενισμού, μοιάζουν μέ κυκλώπεια τείχη χτισμένα μέ ξερολιθιά, μέ οφθαλμοφανείς τίς άρμοδεσιές και χειροπιαστά τά έρείσματα, μέ άδρές τίς αντίστοιχίες ανάμεσα στό σημαίνον και στό σημαινόμμενο, στό πελέκημα τοῦ λόγου και στή λάξευση τοῦ στοχασμοῦ. Ἡ σαφήνεια και ἡ απλότητα δέν είναι έδῶ αίτήματα προβαλλόμενα εκ τῶν έξω, αλλά άπόρροια και κριτήριο έσωτερικού βάθους. Ἔχω άγαπήσει πολλούς νεότερους συγγραφείς πού ύφολογικά στέκονται στους αντίποδες αὐτοῦ τοῦ ιδεώδους. Όταν όμως πρέπει νά γράψω ό ίδιος, δέν μπορῶ παρά νά ακολουθήσω τίς δικές μου ύφολογικές κλίσεις, νά βρῶ τούς κατάλληλους άγωγούς για νά διοχετεύσω τή δική μου σκέψη. Και άκριβῶς ἡ δόμηση τῆς σκέψης μου μέ φέρνει κοντά στό διαυγές και κατά τό δυνατόν άπέριττο ύφος, πολύ περισσότερο γιατί πιστεύω, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για θεωρητικά κείμενα, ότι ἡ πνευματική έντιμότητα άπαγορεύει τήν επικάλυψη άτελειῶν τῆς σκέψης μέ φιοριτοῦρες και λεκτικές άκροβασίες. Εϊδικότερα, ἡ γλώσσα, όπου πρωτογράφω τά βιβλία μου, προσφέρει έξαιρετικά

πλεονεκτήματα στὸν γνώστη τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν: ἡ γερμανικὴ διατηρεῖ πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἄλλες γλώσσες τίς συντακτικὲς δομές καὶ τοὺς λεκτικούς τρόπους τῆς ἀρχαιοελληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς. Ἰδιαίτερα οἱ ἀπεριόριστοι σχεδὸν δυνατότητες διαπλοκῆς κυρίων καὶ δευτερευουσῶν προτάσεων ἐντὸς μακρῶν περιόδων ἐπιτρέπουν τὴν ἀκριβῆ ἄρθρωση πολυεπίπεδων διανοημάτων, ὅπου στή συντακτικὴ πλοκὴ ἀποτυπώνεται ἀνάγλυφα ἢ πλοκὴ καὶ ἡ ὑφὴ τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν διαφόρων διαστάσεων τοῦ νοήματος. Σέ καμμία ἄλλη ἀπ' ὅσες γλώσσες γνωρίζω δέν θά μπορούσε νά ἀποδοθεῖ τόσο καλὰ τὸ θουκυδίδειο ὕφος λ.χ. Σέ Γερμανοὺς ἀναγνώστες μου, οἱ ὁποῖοι μέ ρωτοῦν πῶς μπορῶ νά γράφω ἀβίαστα σέ μιά ξένη γλώσσα, καὶ μάλιστα μέ ἀξιώσεις προσωπικοῦ ὕφους, ἀπαντῶ ὅτι τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μεγάλο μέρος στήν τριβὴ μου μέ τίς κλασσικὲς γλώσσες. Ὅσοι τίς κατέχουν καταλαβαίνουν εὐκόλα τί ἐννοῶ.

Πέρα ἀπὸ τὴ γλώσσα, ἀλλὰ ὄχι ἄσχετα πρὸς αὐτήν, κλασσικὴ εἶναι μιά σκέψη ἢ μιά ἐποχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος ὅταν διατυπώνει μέ ἀναντικατάστατη ἐννοιολογία προβλήματα διηγετικῶς ἐπανερχόμενα, δηλαδή προβλήματα, στὰ ὁποῖα προσκρούει μέ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα κάθε βαθύτερος στοχασμός — κοινολογῆς, ἔσχατα προβλήματα. Πῶς εἶναι ὅμως δυνατό νά ἔχει διαχρονικὴ κλασσικὴ ἀξία ὅ,τι νοήθηκε καὶ ἐκφράσθηκε σέ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο; Ὅπως στήν ἀνθρώπινη κατάσταση γενικότερα ὑπάρχουν ὀρι-

σμένα μεγέθη συνεχῶς ἀνακυκλούμενα, παρά τήν ἐκάστοτε διαφορετική κοινωνικοϊστορική τους ἐπένδυση, ἔτσι καί ἡ ἀνθρώπινη σκέψη κινεῖται γύρω ἀπό ὀρισμένα θεμελιώδη μεγέθη, οἱ βασικοί συνδυασμοί τῶν ὁποίων εἶναι ἀριθμητικά περιορισμένοι, ἄρα περιορισμένες εἶναι καί οἱ ἔσχατες ἐπιλογές. Στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ἔγινε κάτι πράγματι ἐκπληκτικό: σέ σχετικά σύντομο διάστημα, καί μέσα ἀπό τίς ἐσωτερικές ἀναγκαιότητες τῆς κίνησης τοῦ στοχασμοῦ, ἀνακαλύφθηκαν καί συνοψίσθηκαν οἱ ἔσχατες αὐτές ἐπιλογές. Ὅποιος π.χ. μελετήσει προσεκτικά καί σ' ὅλες τῆς τίς πτυχές τήν ἀντιπαράθεση σοφιστικῆς καί Πλάτωνος θά διαπιστώσει ὅτι ἐδῶ συγκεφαλαιώθηκε, κατά τρόπο κυριολεκτικά ἀνυπέβλητο, ὅ,τι κατά βάθος ταλανίζει ἕκτοτε, γεννώντας παράλληλα ποικίλες ἐνδιάμεσες λύσεις, τή δυτική σκέψη καί ὄχι μόνον αὐτή: τό δίλημμα «μεταφυσική ἢ μηδενισμός», ὅπου ἡ ἠθική διάσταση τοῦ προβληματισμοῦ συνάπτεται συνειδητά μέ τή γνωσιοθεωρητική ἢ κοσμολογική. Αὐτό οὔτε ἄλλαξε, οὔτε καί θά μπορούσε ν' ἀλλάξει, γιατί ἐδῶ τόν λόγο τόν ἔχουν τά σταθερά μεγέθη, γιά τά ὁποῖα μιλῆσαμε. Ἀλλά μήπως ὁ Θουκυδίδης δέν κατέστησε ὀρατές, κατά τρόπο ἐννοιολογικά ἐπαρκῆ, ὀρισμένες σταθερές τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς καί τῶν διεθνῶν σχέσεων, οὕτως ὥστε ν' ἀποτελεῖ σήμερα (ἐκτός Ἑλλάδος, ἐννοεῖται) ὑποχρεωτικό ἀνάγνωσμα ὅσων ἀσχολοῦνται οὐσιαστικά μέ τέτοια ζητήματα; Ἐδῶ πρέπει ἴσως νά προλάβω μιᾶ παρεξήγηση. Τό κλασι-

κό δέν ἐξαντλεῖται στό ἀρχαιοελληνικό, ὅπως ἤθελαν νά πιστεύουν οἱ ἀρχαιολάτρες τῆς παλαιᾶς οὐμανιστικῆς σχολῆς. Ἡ νεώτερη φιλοσοφία, κοινωνιολογία, ἱστοριογραφία καί λογοτεχνία ἔχουν κι αὐτές τούς κλασσικούς τους, μέ τήν ἔννοια πού δώσαμε παραπάνω στόν ὄρο. Ἡ ἀναστροφή μέ τούς ἀρχαίους κλασσικούς ὄχι μόνον δέν μπορεῖ νά συνιστᾶ κανενός εἶδους πρόσκομμα στήν προσοικειώση τῶν νεώτερων, ἀλλά ἔχει τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα: ἐθίζει τό πνεῦμα στήν ἀπαρέσκεια ἔναντι τῶν ἐκάστοτε συρμῶν καί διδάσκει πῶς νά συγκροτεῖ κανεῖς τήν παιδεία του πάνω σέ ἐδραῖα καί μόνιμα θεμέλια. Πολλοί, ἔχοντας ἀφοσιωθεῖ περίπου ὑπαρξιακά σέ μιά πνευματική μόδα, χάνουν τόν προσανατολισμό τους μόλις αὐτή περάσει καί τρέχοντας ξοπίσω της σ' ὄλη τους τή ζωή στενεύουν ἀδιάκοπα τόν ὀρίζοντά τους. Συνιστῶ ἔνθερμα στούς νεώτερους, πού ἐνδιαφέρονται νά συστηματοποιήσουν στά σοβαρά τά πνευματικά τους ἐνδιαφέροντα, νά τό κάμουν μέ ἀφετηρία τούς ἀρχαίους καί νεώτερους κλασσικούς, ἐπιστρέφοντας ἀδιάκοπα σ' αὐτούς. Ἐτσι καί χρόνο θά ἐξοικονομήσουν, μπαίνοντας ἀπ' εὐθείας στήν καρδιά τῶν προβλημάτων, καί θά ἀποφύγουν τόν πνευματικό ἐκεῖνο ἐξευτελισμό πού ὑφίσταται ὅποιος, ἀγνοώντας εὐρύτερες συνάψεις καί μακρές προῖστορίες, ἀτενίζει χάσκοντας τόν ἐκάστοτε διερχόμενο διάπτοντα ἀστέρα.

Στόν βαθμό ὅπου κατανοοῦσα καλύτερα τούς μηχανισμούς τῆς ἰδεολογικῆς καί οὐτοπικῆς σκέψης,

τήν κλασσική αρχαιότητα τήν ἔφερνε κοντύτερα μου ἕνα ἀκόμα γνώρισμά της: ἡ ἀπουσία ἐσχατολογίας καί εὐθύγραμμων ἀντιλήψεων γιά τό ἱστορικό γίγνεσθαι, οἱ ὁποῖες ὡς γνωστόν ἔχουν ἰουδαιοχριστιανική προέλευση καί ἐκκοσμικεύθηκαν τόσο ἀπό τόν σοσιαλιστικό μαρξισμό ὅσο καί ἀπό τόν καπιταλιστικό φιλελευθερισμό. Γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ ὑστερία μπροστά στόν πλήρη καί ἀμετάκλητο θάνατο, νομιμοποιήθηκε κοσμοθεωρητικά ἡ ὑστερία τῆς ἐσχατολογίας. "Ὅποιος μαθαίνει νά ζεῖ χωρίς ρητές ἢ ἄρρητες ἐσχατολογίες καί χωρίς ἠθικισμούς ὡς ὑποκατάστατά τους, πρέπει καί νά μάθει νά πεθαίνει, πλήρως καί ἀμετάκλητα, μέ γαλήνη καί φαιδρότητα ψυχῆς. "Ἄν κάπου μπορεῖ νά πάρει κανεῖς αὐτό τό ὕψιστο μάθημα, εἶναι ἀπό τήν κλασσική ἀρχαιότητα, ἡ ὁποία ἀγνόησε τήν εὐθεία γραμμή μέ τήν αἴσια ἀπόληξη γιά νά προσηλωθεῖ στήν θέαση καί βίωση τοῦ αἰδίου κύκλου. [.....]

[.....]

Σ' ὅ,τι μέ ἀφορᾶ, ἔχω μεταφράσει πάνω ἀπό εἴκοσι τόμους, ἀπό τέσσερις ξένες γλῶσσες, καί ἐπί πλέον ἀπέδωσα στά νεοελληνικά τόν ξενοφώντειο *Ίέρωνα*. Μέ ικανοποιεῖ ιδιαίτερα τό γεγονός ὅτι συνεισέφερα στήν ἔκδοση κλασσικῶν ἔργων μέ μιά δίτομη ἐπιλογή ἀπό τόν Machiavelli, μέ τή συνεργασία μου στή μετάφραση τοῦ Montesquieu καί μέ τή μετάφραση ἔργων τοῦ Marx· ἀλλά μήπως ἐξ ἴσου κλασσικοί, ἂν καί σέ ἄλλους χώρους, δέν εἶναι ὁ Schiller καί ὁ Lichtenberg, ὁ Chamfort καί ὁ Rivarol ἢ ὁ Pavese; Μιλώντας γιά τέτοιες ἰδίως μεταφράσεις μου ἡ καρδιά μου χτυπάει ἐντονότερα, καθώς ἀναπλάθω τήν ἤδη μακρά ἱστορία ἑνός πολύ προσφιλοῦς κεφαλαίου τῆς πνευματικῆς μου ζωῆς: ἐννοῶ τή σχέση μου μέ τήν ἑλληνική γλώσσα. Εἶναι ἡ μοναδική, εὐρωπαϊκὴ τουλάχιστον, γλώσσα πού ἔχει πίσω της μιάν ἀδιάκοπη ἱστορία τριῶν περίπου χιλιάδων ἐτῶν καί συνάμα πέρασε ἀπό ποικίλες μετεξελίξεις καί μεταλλαγές. Ὅμως οἱ προγενέστερες μορφές της δέν ἐξανεμίστηκαν, ἀλλά ζοῦν ἀκόμα δια-

φοροτρόπως μέσα της, ως ιζήματα και στρώματα, πού κάνουν τή διαχρονία συγχρονία. Ὁ Ὅμηρος καί ἡ κλασσική ἀττική, ἡ κοινή καί ἡ λόγια βυζαντινή, ἡ ἐκκλησιαστική γλώσσα καί ἡ γλώσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καί τῶν κρητικῶν ἐπῶν, ἡ ἀρχαΐζουσα καί ἡ ἀπλή καθαρεύουσα, ἡ ἀστική τρέχουσα καί τά ἰδιωματικά κατάλοιπα — ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ἀκόμα σήμερα πηγές ἀπ' ὅπου μπορεῖ ν' ἀντλήσει ἡ γλωσσική καλαισθησία, ἀλλά καί ἡ ἐκφραστική ἀνάγκη. Στή μοναδικότητα αὐτῆς τῆς γλώσσας ὀφείλεται, πιστεύω, τό κατά τά ἄλλα παράδοξο γεγονός ὅτι ἡ νεώτερη Ἑλλάδα, πού τίποτε δέν πρόσφερε στή θεωρητική σκέψη ἢ στόν τεχνικό πολιτισμό, ἔδωσε καί δίνει ὑψηλή ποίηση τήν ποίηση τῆ γεννᾶ — τήν ξεβράζει, θά ἔλεγα — ἀπό μόνη της ἡ δυναμική τῆς ἀνεπανάληπτης αὐτῆς γλώσσας. Ἐξ ἀρχῆς τήν αἰσθάνθηκα ὡς ἐνότητα καί τή διάβασα ἀχόρταγα ὡς ἐνότητα, στά μνημεῖα ὅλων τῶν ἐποχῶν της. Ἐχοντάς την προδῶσει, κατά κάποιον τρόπο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος γράφω σέ μιά ξένη γλώσσα, μόρρεσα ὡστόσο μέσα ἀπό τήν ἀναγκαστική ἀπόσταση νά τήν κατανοήσω, καί μάλιστα νά τήν ἀγαπήσω, περισσότερο. Ἴσως αὐτό νά διακρίνεται κάπως στίς μεταφράσεις μου — καί σ' αὐτές συμπεριλαμβάνω καί τίς μεταφράσεις τῶν δικῶν μου βιβλίων ἀπό τά γερμανικά, πού ποτέ δέν μοῦ πέρασε ἀπό τόν νοῦ νά τίς ἀναθέσω σέ κάποιον ἄλλον. Ἡ δικαιοσύνη θά ἐπέβαλλε νά μνημονεύσω ἐδῶ καί τά ὅσα ὀφείλουν οἱ ὅποιες γλωσσικές μου δεξιότητες στίς εὐρωπαϊκές λογοτεχνίες, πού ἐπίσης μέ συντροφεύουν παλαιόθεν. Ἄλλ' αὐτό εἶναι ἕνα ξεχωριστό, ἐπίσης μεγάλο καί ἐπίσης προσφιλές, κεφάλαιο.